

•
GYÓNI MÁTYÁS

A ROMÁN TÖRTÉNET BIZÁNCI FORRÁSAI

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953. november 2.-án tartott felolvasó ülésén

A bizánci történeti forrásokban egy 976-i eseménytől kezdve mind gyakrabban történik említés a Balkán-félsziget egy *Βλάχοι* nevű népéről. Bizánci és más források mutatják, hogy a XI—XIII. század folyamán ez a Balkán-félszigeten sokfelé élő népelem egyre jelentősebb történeti szerepet játszott, különösen Thessaliában, majd az Asenidák ú. n. második bolgár cárságában. Erdély déli peremvidékén az 1210-es évektől kezdve bukkan fel a magyarországi latin okleveles forrásokban egy vlách nevű népelem. Ez a XIII. század folyamán Erdélyben egyre erősödik és terjeszkedik. A bizánci birodalom és Erdély közötti területeken először a XII. század 60-as éveiben olvasunk vláchokról. Említésük csak a XIII. század 40-es éveitől kezdve folytatódik. Ettől fogva láthatjuk történeti szerepük jelentőségének növekedését a Havas-elvek, majd Moldvában is.

A magyar bizantinológust a vláchok eredetének és középkori történetének kérdése nemcsak a bizánci birodalom népesedés- és településtörténete szempontjából, hanem az erdélyi magyar-román együttélés miatt is közelről érdekli. 1941 óta foglalkoztat az a terv, hogy megvizsgáljam: hogyan használhatók fel a bizantinológia anyaga és módszerei a mai románság négy nagyobb csoportja: az északi románok, az arumunok, a megleni és az isztriai románok eredete kérdésének a megfejtéséhez.

A nyelvészek túlnyomó része egyetért abban, hogy itt ugyanannak a nyelvnek négy fő nyelvjárásáról van szó. Megegyeznek abban is, hogy a mai román nyelv a vulgáris latinból fejlődött, erős szláv hatásoktól alakított neolatin nyelv. A vitás kérdés mindössze ennyi: hol és hogyan ment végbe a románság ethnogenezise, néppéválása? Közismert az is, hogy a kérdés óriási szakirodalma milyen feleleteket adott e kérdésre. A dákoromán kontinuitáselmélet és a Balkánról történt északravándorlás nézete között áll egy harmadik felfogás is, mely egy Dacia és Pannonia északi határaitól a balkánfélszigeti görög-latin nyelvhatárig húzódó óriási ethnogenezis-szinteret tesz fel.

A kérdés tudományos történetében az a különös, hogy az ellentétes eredményekre jutó kutatócsoportok nagyjában ugyanazzal a forrásanyaggal dolgoznak. Az eredmények ellentétességének oka csak kisebb részben rejlik

e bizonyítóanyag sajátos természetében. A zavart nagyobb részben az okozta, hogy e tisztán tudományos kérdés kutatásába nacionalista politika, sovinizmus tört be.

1942-ben határoztam el azt, hogy ezt az izgatóan érdekes tudományos problémát, a román nép kialakulása színterének és eredete kérdésének a rejtelmét a teljes forrásanyag alapján, de a sovinizmus becsületes kikapcsolásával újra vizsgálat alá veszem.

Erre két út kínálkozott. Az egyik az, hogy az ember kutatómunkáját csak az írott történeti forrásokra korlátozza és ezek közül is csak azokat veszi figyelembe, amelyek a már kialakult vlách néprészekre vonatkozólag szolgálnak vallomással. Ennek az útnak nagy előnye az, hogy a kutató aránylag biztos talajon mozog, s eredményeit szinte kézzelfoghatóan igazolhatja. Hátránya viszont az, hogy kutatási lehetőségeinek alsó időhatára nagyon korlátozott. A középkori írott történeti forrásokból esetleg kitapintható a románság szétvándorlási magva, de ez nem szükségképpen azonos néppéválásuk színterével. Ahhoz, hogy az ethnogenezis-színtér és a substratum-nép vagy népek kérdéseire is megfelelhessünk, rá kell lépnünk a román őstörténet kutatásának útjára is. Itt már az ókori és középkori történet, az archeológia, a nyelvészet, az embertan és a néprajz anyagával és módszereivel kell dolgoznia a kutatónak. Ez út nagy előnye, hogy időben a messze multig elvezet. Viszont az eredmények meggyőző erejét itt nem mindig lehet szinte kényszerítő evidenciával érvényesíteni.

Magam első feladatul a már kialakult vlách néprészekre vonatkozó írott forrásanyag vizsgálatát választottam. Hiszen a bizantinológia területéről akarok a két kérdés megoldása felé közelíteni. A bizánci források — különösen a vláchság középkori történetének legrejtélyesebb első harmadára vonatkozóan — aránylag gazdagabb anyagot nyújtanak, mint a más eredetű források. Ezt a gazdag bizánci anyagot eddig magyar részről csak másod-harmadkézből, de még román részről is csak nagyon kis mértékben értékesítették szakszerűen e kérdések megvilágításában. Azonban természetes az is, hogy a bizánci forrásanyaggal párhuzamosan a nem-görögnyelvű forrásanyag vizsgálatát is teljes mértékben és ugyanolyan alaposan el kell végezni a kitűzött cél elérésére.

Az eddigi kutatásban — az említett sovinszta szempontok miatt — majdnem mindig a negatív oldal domborodott ki. A kutatók egyes csoportjai azt igyekeztek kimutatni, hogy hol *nem* éltek a mai románság középkori elődei.

A kutatásnak a középkor idejére való korlátozása eleve valószínűvé teszi, hogy a román ethnogenezis-színtér és a substratum-nép kérdésére a legjobb esetben is csak közvetett feleletet kapunk. Ezért a román őstörténet problematikáját másként kell megfogalmaznunk. Készülő munkám *célja* megfelelni a következő kérdésekre: Milyen területeken élt a románság a X — XIII.

században? Milyen kapcsolatban állt a dalmáciai romanizmussal? Felfedezhető-e ebben a korszakban a románság terjeszkedése, vándorlása, széttelepülése? Derül-e fény a forrásokból a románságnak a Balkán-félszigetről történt északravándorlására, illetőleg Daciából a Balkán-félszigetre történt délrevándorlására? Az egyik cél tehát a románság középkori településtörténetének a vizsgálata. Azonban természetesen a forrásokból ki kell elemezni minden történeti adatot, a középkori románság belső és külső történetére, főként gazdaság-, társadalom-, egyháztörténetére és néprajzára vonatkozólag is. Mert, ha azok az életformák, amelyekben az északi románság e korszakban élt, bizánci, balkáni eredetűek, ez az északravándorlás mellett bizonyít. (A bizánci Bulgaria-thema vláchjaira vonatkozólag éppen bizánci császári oklevelek, püspökségjegyzékek és szerb oklevelek alapján sikerült tisztázni azt, hogy 1020 óta az orthodox egyház achridai érsekségéhez tartoztak, melynek területén 1087 és 1183 között külön vlách püspökségbe voltak szervezve, s hogy az érsekségnek ezt a vlách püspökségét a szerb uralom alatt, a XIV. században újjászervezték.¹) Ha viszont a balkánfélszigeti vláchok életformái daciai-pannoniai eredetűeknek bizonyulnak, ez a délrevándorlás mellett szól.

Amióta megismerkedtem a marxizmus-leninizmus történetesenléletével, a történelmi materializmussal, vizsgálódásaiban behatóbban kezdtem foglalkozni a forrásoknak azokkal az adataival, amelyek a vláchok gazdasági és társadalmi életére vetnek fényt. (Pl. legutóbbi akadémiai felolvasásomban² kétlegelős pásztorkodásuk s az ezzel kapcsolatos juhsajt-termelésük és szőtteskészítésük bemutatásával igyekeztem a források alapján megvizsgálni a középkori balkánfélszigeti vláchok élete gazdasági alapjának egy részét.) Kétségtelen ugyanis, hogy a vláchok nagyon konzervatív termelési technikája és termelési módja magyarázattal fog szolgálni pásztortársadalmuk fejlődésének lassúsága és államaik kialakulásának viszonylag késői időpontja tekintetében is.

Az *elvek és módszerek*, amelyeket a munka közben követek, a következők: Mindazokat az írott forrásokat, illetve forrásrészeket bele kell vonni a vizsgálódásba, amelyek a már kialakult vlách néprészekre vonatkoznak. Ennek a román vonatkozásnak a legfőbb kritériuma az, hogy ezekben a forrásrészekben egy-egy népnév fordul elő, mely a románokra vonatkozik. A középkori írott források túlnyomó többségében a román nép nem azon a népnéven szerepel, amelyet a maga megjelölésére mindig is használt, tehát nem a *Rumán* népnéven s ennek változatain, hanem majdnem mindig olyan népnéven, amelyet szomszédai adtak neki: a *vlách* népnéven és ennek változatain. Ezt a kelta > germán eredetű nevet közvetlenül a szlávok adták a mai románság elő-

¹ M. Gyóni: L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe—XIVe siècles: Études Slaves et Roumaines I (1948) 148—159., 224—233. l.

² Gyóni M.: A balkánfélszigeti vláchok kétlegelős pásztorkodása a középkorban: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei I (1951) 337—349. l. = La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen Âge: Byzantinoslavica 12 (1951) 29—42. l.

deinek. Azonban e népnév 'romanizált kelta' → 'neolatin nép' → 'olasz, francia, román' jelentésfejlődése arra int bennünket, hogy minden egyes forrás nyelvhasználatában külső és belső kritériumok alapján megvizsgáljuk, vajjon a benne szereplő vlách-típusú népnév tényleg a románokra vonatkozik-e, vagy valamely más neolatin népre. (Így pl. az ú. n. Kievi ősvédkönyv *volochi* népnévéről egy 1949-ben megjelent tanulmányomban az derült ki, hogy a frankrómai birodalom pannoniai exponenseire vonatkozik.³) Mivel pedig egyes, különösen későbbi forrásokban a kutatók a vláchot nem népnévnek, hanem 'pásztor' jelentésű foglalkozásnévnek tartják, ebből a szempontból is jól meg kell vizsgálnunk minden egyes forrás névhasználatát. (De az óvatosság fordított irányban sem árt. Az Anna Komnéné Alexias-ában [VIII. könyv, 3. fejezet] előforduló *Βλάχοι* nevet nagyon sok kutató egyszerűen 'nomád pásztorok' értelemben magyarázta. Csak az alaposabb analízis derítette ki, hogy az író itt atyja, I. Alexios Komnénos egyik oklevelének konkrét népnévét vette át műve szövegébe.⁴)

A vlách-típusú népnévcsoportha utalta és a havaselvei vláchokra vonatkoztatva a kutatók többsége a néhány ó-északi forrásban előforduló *blak(k)umenn* ~ *blök(k)umenn* népnévet is, amely Alexios Komnénos egyik kunok elleni hadjáratával kapcsolatban is előfordul Snorre Sturlason 1220—1230 közt írt Heimskringlájában. Az ó-északi, bizánci, orosz és magyar források alapos vizsgálatából, amit „A bizánci-kun érintkezések egy tisztázatlan fejezetéhez” című, most készülő dolgozatomban végzek el, a jelek szerint az derül ki, hogy ennek a *blak(k)umenn* ~ *blök(k)umenn* népnévnek a jelentése 'a fakó emberek', és hogy ez a kunok népneve az ó-északi forrásokban. Ezt a népnévet tehát bajosan lehet a vlách-típusú népnévcsoportha sorozni.

A középkori görög (s részben a latin) történeti forrásokban is tekintettel kell lennünk a népnévarchaizálás jelenségére is. Egyes kutatók sok olyan forrásrészt is a mai románság elődeire vonatkoztatnak, amelyekben nem a vlách népnév valamelyik változata, hanem valamely archaizáló népnév szerepel. Kötelességünk tehát minden ilyen forrásrész vizsgálata is, amelyben szereplő archaizáló népnévre egy-egy kutató a vláchok számára igényt emelt. Mivel a népnévarchaizálás katexochén bizánci irodalmi jelenség, az eredményes kutatás e téren elsősorban a bizantinológia módszereinek alkalmazásától várható. Itt is minden forrás esetében azt kell megállapítanunk, vajjon az illető archaizáló népnév valóban a vláchokra vonatkozik-e, vagy más népet jelöl. (Így pl. az Anna Komnéné művében szereplő paristrioni „skythák”-ról kiderült, hogy azok nem vláchok, hanem besenyők voltak.⁵)

³ M. Gyóni: Les Volochs des Annales primitives de Kiev: ÉSR 2 (1949) 56—92. l.

⁴ M. Gyóni: Le nom de Βλάχοι dans l'Alexiade d'Anne Comnène: Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) 241—252. l.

⁵ M. Gyóni: Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion: AECO 9—10 (1943—1944) 83—188. l.

Van még egy harmadik forrásrész-csoport is, amellyel foglalkoznunk kell. Ebben a csoportban egyáltalán nem fordul elő semmiféle, a vláchokra vonatkozó népnév, ellenben felbukkannak benne olyan szavak (földrajzi-, személynevek, közszók), amelyekben a kutatók egyike-másika a román nyelv emlékeit látja. Ezeket nyelvészeti módszerekkel kell megvizsgálnunk, s ha a szóbanforgó szavak valóban a román nyelv állagába tartoznak, akkor e forrásrészek adatait is értékesítenünk kell a vláchok történetének kutatásában. (Így pl. Ióánnés Skylitzés *Κίμβρα(ς) Λόγγος* helynevének vallomását.⁶ Természetesen a vláchok nyelvének ilyen szórványemlékeit, mint pl. I. Alexios Komnénos 1105-i oklevelének *κατοῦνα* szavát, ugyanígy értékesítenünk kell akkor is, ha a *Βλάχοι* népnév előfordulása még külön is bizonyítja vlách eredetüket.⁷) Ellenkező esetben a forrást ki kell iktatnunk a román történet forrásai közül. (Mint pl. Theophylaktos Simokattés és Theophanés művének a *τόρνα* szót tartalmazó epizódját. E szóról bebizonyosodott, hogy nem a román nyelv legrégebb emléke, hanem a bizánci hadsereg vulgáris latin eredetű vezényleti nyelvének 'hátra arc!' vezényszava.⁸) Mivel a románban sok a szláv nyelvi elem, egy-egy szláv hely- vagy személynevet nem tulajdoníthatunk a románságnak anélkül, hogy valamely más kritérium is ne bizonyítana román volta mellett.

Annak megvizsgálása után, vajjon az illető forrásrészlet valóban a románságra vonatkozik-e, negatív esetben az illető forrásrészt ki kell rekeszteni a román történet forrásai közül. Pozitív eredmény esetén hozzá kell fogni az illető forrásrész történeti értékesítéséhez. Ezt azonban alapos irodalomtörténeti és filológiai munka előzi meg. Minden forrásnál tisztáznunk kell a szerző személyével és a művel kapcsolatos valamennyi problémát, főként azonban a forrás megírásának idejét, történeti értékét, hitelességét általában, s különösen a vlách vonatkozású részletekét. Mindezt mindig az egész forrásmű alapos ismeretére támaszkodva s a szerzőre és művére vonatkozó eddigi tudományos irodalom eredményeinek ismeretében, ezekre továbbépítve kell tennünk. T. i. az egyik fő ok, ami miatt a románság eredete és X—XIII. századi története kérdéseinek az újra-vizsgálatára vállalkoztam, éppen az a tapasztalat volt, hogy e problémák tárgyalása még nem érett meg a szintézisre. Nemcsak a szintetikus munka elnacionalizálásában, hanem az analitikus munka felületességében, illetőleg hiányos voltában is mutatkozik az eddigi munka egyik fő hibaforrása. A történészek igen sok esetben egyes források egy-két kiragadott mondatát használták fel bizonyítóanyagul; vagy éppen nagyhorderejű elméletek megépítésének alapjául, anélkül, hogy egyáltalán

⁶ M. GYÓNI: Skylitzès et les Vlaques: RHC n. s. 6 (1947) 155—173. l.

⁷ Vö. M. GYÓNI: Les Vlaques du Mont Athos au début du XIIe siècle: ÉSR 1 (1948) 30—42. l.

⁸ GYÓNI M.: Az állítólagos legrégebb román nyelvemlék (Das angeblich älteste rumänische Sprachdenkmal): ÉPhK 66 (1942) 1—11. l.

megvizsgálták volna a kiragadott részletnek az egész forrás együttesében képviselt történeti hitelét és értékét. Egy-egy forrás hitelességének általában történő vizsgálata után mindig megállapítandó az is, honnan került a vlách vonatkozású adat a szerző művébe, milyen forrásból merítette? (Így pl. Kekaumenos két művének vizsgálatánál kiderült az, hogy a 980-ban Hellas-themában és az 1066-ban Thessaliában és Bulgaria-themában szereplő vláchokra vonatkozólag Kekaumenos nagybátyja egy alapos emlékiratát, illetve császári okleveleket használt forrásokul. Viszont ahhoz a kis részlethez, melyben a korabeli, a Balkán-félszigeten szétszórta élő vláchokat Decebál dákjaitól és a bessosoktól származtatja, egy Cassius Dio művére támaszkodó bizánci kompilációt használt, s téves népazonosításához felületes népnévarchaizáló technikája és Dacia Traiana és Aureliana összetévesztése útján jutott el.⁹)

Egy forrás vlách vonatkozású részletének tanulmányozása elsősorban filológiai munka. Csak a szövegrész nyelvi jelenségeinek vizsgálata, teljes nyelvi és tárgyi megértése és pontos lefordítása után foghatunk hozzá ahhoz, hogy vlách vonatkozású adatait történetileg is értékesítsük a fentebb már részletezett elvek szerint.

Mindezt a munkát természetesen nemcsak a görögnyelvű forrásokon végezzük el, hanem — nyelvi és filológiai nehézségek esetén megfelelő szakfilológus segítségének igénybevételével — a vláchokra vonatkozó, a bizánciaknál jóval nagyobb számú, másnyelvű (latin, orosz, szerb, bolgár, francia, német, óízlandi, arab, héber, örmény és szír) középkori forrásokon is. (A nemgörögnyelvű források közül eddig az ú. n. Kievi ősvédkönyvön, néhány szerb oklevélen s az Annales Barensesen¹⁰ végeztem vizsgálatot, jelenleg pedig néhány ó-északi forrást tanulmányozok.)

E forrásanyag időbeli elhatárolása felvetett problémánk természetéből magától adódik. Vizsgálódásaink felső határául nagyjában az 1300. évet tehetjük meg, amikor a románság főbb középkori településterületei nagyjában már kialakultak. Alsó időhatárul az az időpont (976) adódik, amikor a vláchokra vonatkozó első hiteles adat felbukkan. A forrásanyagot az egyes források keletkezési idejének sorrendjében vizsgáljuk, nem pedig a bennük feljegyzett események kronológiai sorrendjében. Így haladva sok irodalomtörténeti, forráskritikai és adatértékesítési probléma önmagában bonyolultnak látszó csomója szinte magától megoldódik az előző források tanulmányozása alapján.

Munkám *gyakorlati kivitelét* a következőképpen tervezem. Az egész munka egy 3 kötetes forrástanulmánygyűjteménynek készül, melynek ezt a címet lehetne adni: *Forrástanulmányok a románok X—XIII. századi törté-*

⁹ M. GYÓNI: L'oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire roumaine: RHC n. s. 3 (1945) 96—180. l.

¹⁰ M. GYÓNI: Влахи Барийской Летописи: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 1 (1951) 235—245. l.

netéhez. A megvizsgálható források száma összesen mintegy 177. (A számadatok csak a valóban román vonatkozású forrásokra s ezek közül is csak a népvévet tartalmazókra vonatkoznak, mert a tévesen rájuk vonatkoztatott, valamint a nyelvemlékeket tartalmazó források száma sokkal nagyobb.) Határozott számot nem lehet adni, mert kézirati és levéltári kutatások folyvást napvilágra hoznak számos, eddig ismeretlen vlách vonatkozású forrást, s így a magam anyaggyűjtését sem tekinthetem teljesnek és lezártnak. Az egyes kötetek elején egy gyűjteményben adom közre a kötetben tárgyalt vlách vonatkozású forrásrészletek eredeti nyelvű szövegét, a források keletkezése sorrendjében. Itt az lenne az ideális filológiai követelmény, hogy e forrásrészek új, modern kritikai kiadását adjam. E követelmény teljesítéséről az anyagi nehézségek és a helyszíni levéltári és kézirattári kutatások megvalósításának gyakorlati nehézségei miatt le kell mondanom. Mindenütt a legújabb, vagy a számomra elérhető legjobb kiadás alapján újra lenyomatom a megfelelő szövegrészeket. Azokat a forrásrészeket, melyekről a vizsgálat azt deríti ki, hogy csak néhány eddigi kutató vonatkoztatta őket tévesen a románságra, a kötet második felében, függelékben adom. Ilyen módon a három kötet elején, keletkezési sorrendben és hiánytalanul együtt lesznek a román történet X—XIII. századi forrásai. Ilyen természetű teljes forrásgyűjtemény eddig még nem jelent meg. A román forráspublicációk ugyanis egyrészt kronológiailag rendezetlenül adják az anyagot, másrészt helyenként hiányosak, helyenként pedig belekeverik a források közé a kérdésre nem tartozó anyag egész tömegét is.

A kötetek élén adott forrásgyűjtemény után következnek majd egyenként, szintén a források keletkezési rendjében, az egyes forrástanulmányok. Ezek a fentebb ismertetett elvek szerint értékesítik az egyes források adatait a román történet számára. A függeléként közölt, nem vlách vonatkozásúaknak bizonyult forrásrészek szöveggyűjteménye után ugyancsak adni fogom egyenként az ezekre a forrásokra vonatkozó tanulmányokat. Így a kutatóknak módjukban lesz ellenőrizniök azt, hogy miért kell az utóbbi forrásokat végleg kiiktatnunk a román történet forrásai közül.

A 3 kötet tervezett *idő- és anyagbeosztása* nagyjában ilyen:

Az I. kötet a 948—1206 között keletkezett forrásokat vizsgálná, összesen mintegy 62 vlách vonatkozású forrást. Ezek közül 17 bizánci forrás, úgymint: 1. Kónstantinos Porphyrogennétos De administrando imperiójának a dalmáciai romanizmusra vonatkozó részlete, 2. II. Basileios 1020-i oklevele, 3. Ióannés Skylitzés császárkrónikájának 2 részlete, 4. Kekaumenos 2 művének vlách vonatkozású részei, 5. egy 1087—1090 közti püspökségjegyzék, 6. I. Alexios Komnénos 1105-i oklevele, 7. Anna Komnéné Alexiasának 3 részlete, 8. Theodóros Prodromos 3 népnyelvű költeményrészlete, 9. egy 1157—1183 közti püspökségjegyzék, 10. I. Manuél Komnénos egy oklevele, 11. Ióannés Kinnamos Epitoméjának egy részlete, 12. Eustathios thessalonikéi métropolita

beszéde, 13. Nikétas Chóniatés egy 1187-i beszéde, 14. III. Alexios Angelos 1198-i és (15.) 1199-i oklevelei, 16. Niképhoros Chrysobergés beszédeinek vlách vonatkozású helyei és 17. Nikétas Chóniatés történeti művének terjedelmes vlách részletei. A többi forrás közül 38 latin, 1 ó-svéd, 1 orosz, 1 francia, 1 héber, 1 szír, 1 szerb és 1 német nyelvű. (A 3 kötethez végzett anyaggyűjtésemből mostanáig az I. kötetbe szánt forrástanulmányoknak mintegy a felét dolgoztam ki, s ezek nyomtatásban is megjelentek elszórtan, külön dolgozatokban.)

A II. kötetben az 1207—1279 közt keletkezett források következnek majd, összesen mintegy 64. Ezekből már csak 6 bizánci, mégpedig: 1. I. Theodóros Laskaris 1207-i levele III. Incéhez, 2. Démétrios Chómatianos achridai érsek 1220/3-i jelentése, 3. II. Michaél Angelos epirusi despota 1236-i oklevele, 4. Manuél Holobolos 1273-i beszéde VIII. Michaél Palaiologoshoz, 5. ez utóbbi 1275-i oklevele és 6. Démétrias despotájának adománylevele a Makrinitissa-monostor számára. A többi források közül 41 latin, 5 francia, 6 szerb, 2 bolgár, 2 német, 1 ó-izlandi és 1 örmény nyelvű.

A III. kötetben tanulmányoznám az 1280—1300 között keletkezett s az olyan XIV. századi forrásokat, melyek korábbi román történeti eseményekről is szólnak. Ebben összesen mintegy 51 forrás kerül majd tárgyalásra. Ezekből csak 5 forrás bizánci, nevezetesen: 1. Geórgios Akropolités és 2. Geórgios Pachymerés történeti művei, 3. Ephraim krónikája, 4. a Móreai Krónika és 5. Niképhoros Grégoras történeti műve. A többiekből 32 latin, 6 szerb, 3 olasz, 1 orosz, 1 bolgár, 1 perzsa, 1 francia és 1 német nyelvű.

A III. kötet végén valamennyi forrástanulmány eredményeire támaszkodva összefoglalom a románok történetét a tárgyalt kor tartama alatt. Ekkor lesz talán lehetséges a románság X—XIII. századi történetének olyan szintézisét adni, amely biztosabb támpontot nyújthat majd arra, hogy belőle kiindulva az őstörténeti kutatás szolid eredményeket érjen el. Ehhez az összefoglaló feldolgozáshoz térképeket is mellékelek majd, amelyek bemutatják a bennünket érdeklő egész területen 50—50 éves időközökben a középkori románság településterületeinek változásait.